

דף שבועי

בס"ד

פרשת בא, תשפ"ב, מספר 1452

עשיה ונתינה כבסיס לחינוך מוסרי ברמת הפרט והמדינה משה הלינגר

רעה, באמת אם כל עסקו תמיד כל היום באותו אומנות, ישוב לזמן מן הזמנים מצדקת לבו להיות רשע גמור, כי ידוע הדבר ואמת שכל אדם נפעל כפי פעולותיו, כמו שאמרנו.

העשייה היא אפוא הבסיס המוסרי החשוב. המעשים מעצבים את התודעה ואת הרגש, וככל שאדם פועל בצורה חיובית, כך הוא הופך לבעל לב טוב, וההפך.

למעשה, הרעיון שהעשייה היא החשובה ולא הדיבורים או החוויה המופשטת, אינו חידוש של ספר "החינוך". כבר בזמן חז"ל, חשיבות העשייה עולה במאמרים שונים, דוגמת דברי רבן שמעון בן גמליאל הראשון: "לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה" (משנה מסכת אבות, א, יז), או משנתו של רבי חנינא בן דוסא: "כל שמעשיו מרובים מחוכמתו – חוכמתו מתקיימת" (שם, ג, ט). אולם החידוש בדבריו של בעל "החינוך" אינו רק בהדגשת הדומיננטיות של העשייה, אלא בהצבעה על הדרך שבה העשייה מעצבת לא רק התנהגות אלא גם תפיסות ותחושות.

כבנושאים רבים אחרים בעל "החינוך" צועד כאן בעקבות הרמב"ם, שבהקדמתו לפירוש המשנה למסכת אבות, הידועה בשם "שמונה פרקים", הוא כותב בפרק הרביעי:

ודע, כי אלו המעלות והפחיתויות אשר למידות, אמנם ייקנו ויתישבו בנפש, בחזרה על הפעולות ההוות מזו המידה פעמים רבות בזמן ארוך, והתרגלנו אליהן. ואם יהיו הפעולות ההן טובות – יהיה הנקנה לנו מעלה, ואם יהיו רעות – יהיה הנקנה לנו פחיתות.

מעניין לציין שגישה דומה פותחה על ידי ההוגה היווני הידוע אריסטו כבר במאה הרביעית לפני הספירה. בספרו "אתיקה" אריסטו מבחין בין חינוך למעלות שכליות לחינוך למעלות מוסריות. החינוך השכלי נעשה בעזרת ההוראה, ואילו החינוך האתי נעשה בעזרת ההרגל והעשייה. וזאת משום:

שכל הדברים שעשייתם צריכה לימוד, הרינו לומדים אותם אגב עשייתם, כדרך שמתוך שנבנה בתים נהיה לבנאים, ומתוך שננגן בכינור נהיה לכנרים. באותה דרך עצמה ניעשה צדיקים, כשנעשה מעשי צדק, מיושבים בדעתנו, כשנעשה מעשים של יישוב

אחד הרעיונות הידועים והמשפיעים ביותר במחשבת ישראל עולה מתוך התייחסות לפסוק בפרשתנו, הנאמר בהקשר של אכילת קורבן פסח, ולכאורה אינו בעל משקל מיוחד:

בְּבֵית אֶחָד יֵאָכֵל לֹא תוֹצִיא מִן הַבַּיִת מִן הַבֶּזֶר חוּצָה וְעֵצָם לֹא תִשְׁבְּרוּ בוֹ (שם' יב:מו).

אחד הפירושים הידועים לאיסור שבירת העצם הוא שכשאוכלים בחיפזון אין זמן לשובור את העצם ולאכול את המח שלו (רבי יוסף בכור שור). אולם ספר "החינוך" נותן הסבר שונה, המדגיש את חשיבות עשיית מעשים המבטאים את מעלת ישראל:

משרשי המצוה, לזכור ניסי מצרים, כמו שכתבנו באחרות. וגם זה גזעו מן השורש הנזכר, שאין כבוד לבני מלכים ויועצי ארץ לגרר העצמות ולשברם ככלבים, לא יאות לעשות ככה כי אם לעניי העם הרעבים. ועל כן בתחילת בואנו להיות סגולת כל העמים ממלכת כהנים ועם קדוש, ובכל שנה ושנה באותו הזמן, ראוי לנו לעשות מעשים המראים בנו המעלה הגדולה שעלינו לה באותה שעה. ומתוך המעשה והדמיון שאנחנו עושין נקבע בנפשותינו הדבר לעולם (מצוה טז).

מכאן ממשיך בעל "החינוך" לאמירה חינוכית באשר ליהדות וגם באופן כללי:

ועתה בני אם בינה שמעה זאת, והטה אזנך ושמע, אלמדך להועיל בתורה ובמצוות. דע כי האדם נפעל כפי פעולותיו. ולבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עושה בהם, אם טוב ואם רע, ואפילו רשע גמור בלבבו וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, אם יערה רוחו וישים השתדלותו ועסקו בהתמדה בתורה ובמצוות, ואפילו שלא לשם שמים, מיד ינטה אל הטוב, ובכח מעשיו ימית היצר הרע, כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות. ואפילו אם יהיה אדם צדיק גמור ולבבו ישר ותמים, חפץ בתורה ובמצוות, אם אולי יעסק תמיד בדברים של דופי, כאילו תאמר דרך משל שהכריחו המלך ומינהו באמנות

* פרופ' משה הלינגר, המחלקה למדעי המדינה אוניברסיטת בר-אילן.

ופסיכולוגי: "אוהב לפרוק ושונא לטעון – מצוה בשונא כדי לכופ את יצרו". כלומר, עם כל החשיבות של צער בעלי חיים, עדיף לעזור לשונא לטעון משא על הבהמה, כדי לשנות את הנטייה של השנאה כלפיו. כשאדם מסייע למישהו שהוא אינו סובל, הוא מצמצם את תחושת הניכור כלפיו באמצעות העזרה המעשית שתשפיע על ליבו ותחושותיו. אנו רואים כאן עד כמה העשייה דרך נתינה היא כלי מרכזי בשינוי ההתנהגות והתחושות. וכפי שהרב דסלר אומר: "כי בהיטיבו לשונאו, גם הוא עצמו תסתלק השנאה מליבו ותכנס תחתיה אהבת הנותן אל המקבל ממנו" (שם, עמ' 37).

למהלך העמוק הזה ששורטט כאן יש השלכות רבות ערך בחיינו. אביא דוגמה אחת במישור הפרטי ואחת במישור החברתי-מדיני:

- א. כשבן זוג מרגיש פחות קשר רגשי לבן הזוג השני, ואף מתפתחת ביניהם עוינות או אדישות, הדרך הטובה ביותר לחזק את הזוגיות היא דרך נתינה הדדית. אותם דברים נכונים גם ביחסים שבין הורים לילדיהם. ככל שהורה משקיע יותר בילדיו ומחויב להם, כך הוא אוהב אותם יותר. וההפך, אם יש מתח ביחסי הורים וילדים, נתינה טוביל ליותר אהבה ולפחות מתחים. הנתינה מהווה תרופת נגד לתרבות המערבית העכשווית, המעמידה במרכז את ה"אני" האינדיבידואלי בחברה קפיטליסטית נהנתנית ואגוצנטרית, שבמסגרתה קשה מאוד לקיים זוגיות לטווח ארוך, ולכן משפחות רבות מתפרקות.
- ב. קבוצות בחברה המרגישות פחות שייכות ומחויבות למדינה, ישנו את גישתן אם הן תתנדבנה בשירות המדינה, כמו בשירות לאומי או אזרחי, זק"א וכדומה. הדברים הללו רלוונטיים במיוחד כלפי הציבור החרדי והציבור הערבי בישראל. דרך הנתינה לכלל מגלים יותר קשר רגשי ומחויבות, וכן שייכות לכלל. קשה להפריז במשקל של דברים אלה במציאות חיינו.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
 עורכת לשון: רחל הכהן שיף

דעת, ובעשותנו מעשה גבורה ניעשה גיבורים.¹

על פי אריסטו ב"אתיקה", הדברים נכונים גם ברמה הפוליטית; חוקים טובים היוצרים הרגלים טובים יוצרים אזרחים טובים, וההפך.

כאן אריסטו מגיע לזיקה שבין נתינה לאהבה. בעיניו, יותר משהאהבה מביאה לנתינה, הנתינה מביאה לאהבה. שכן, כשהאדם נותן לאחר, משהו ממנו נמצא כבר באחר, ולכן האהבה של אם לילדה, למשל, עולה בדרך כלל על זו של האב, משום שהיא משקיעה בהם ומתאמצת עבורם הרבה יותר מהאב, כבר מזמן חודשי ההיריון וגם לאחר מכן (אתיקה, ספר תשיעי).

לימים פיתח הרב אליהו דסלר, אחד מהגדולים שבבעלי המוסר היהודים במאה העשרים, תפיסה דומה. במאמרו הידוע "קונטרס החסד" הוא מצביע על כך שכוח הנתינה הוא כוח משמעותי ביותר באדם, הגורם לו לאהוב אחרים ולהתנהג בצורה מוסרית יותר. הרב דסלר אומר:

הורגלנו לחשוב את הנתינה לתולדת האהבה, כי לאשר יאהב האדם, ייטיב לו. אבל הסברה השנייה היא, כי יאהב האדם את פרי מעשיו... אשר יתן האדם לזולתו, לא יאבד ממנו, אלא זו היא התפשטות עצמותו, כי ירגיש אשר גם חלק לו בחבירו זה אשר נתן לו. זו היא הדבקות שבין אדם לזולתו, אשר נקרא לה בשם "אהבה".²

בהקשר זה של השפעת הנתינה והעשייה על רגשות האדם, הרב דסלר מצטט אמירה ידועה של חז"ל במסכת בבא מציעא (לב ע"ב). אולם לפני שנביא אותה ואת פרשנותה לה, נקדים הקדמה קצרה:

שתי מצוות מופיעות בתורה בהקשר של סיוע לאדם שבהמתו נושאת משא:

מצוות פריקה – סיוע בהורדת המשא מהבהמה.

מצוות טעינה – סיוע בהעלאת המשא על הבהמה.

על פי הגמרא במסכת בבא מציעא, אם ניצבות בפני אדם שתי מטלות: פריקה וטעינה, עליו להקדים את מצוות הפריקה, משום צער בעלי חיים שהיא מצווה מהתורה. לכן, גם על פי עמדת תנא קמא, בניגוד לעמדת רבי שמעון (בבבא מציעא שם), לא מגיע שכר לאדם העוזר לחברו לפרוק את המשא מהבהמה, כי בכך הוא מונע צער בעלי חיים, שהיא מצווה המחייבת אותו, כאמור. לעומת זאת, אם הוא טוען משא, מגיע לו שכר, וכך גם נפסק להלכה.³

וכאן המצב מסתבך: מה קורה כאשר הנזקק לעזרה בפריקה הוא מישהו שהאדם אוהבו, ואילו הנזקק לעזרה בטעינה הוא מישהו שהאדם שונאו? לגמרא יש כאן אמירה ברורה בעלת עומק חינוכי

1 אתיקה, מהדורת ניקומאכוס. מיוונית: יוסף ג. ליבס, ירושלים ותל-אביב תשל"ג, עמ' 40.
 2 הרב אליהו אליעזר דסלר, מכתב מאליהו, כרך ראשון, ירושלים תשמ"ב, עמ' 36-37.
 3 רמב"ם, משנה תורה, הלכות רוצח ושמירת הנפש, יג, ז; שולחן ערוך, חושן משפט, רעב, ו.